

“Kıyâfet-Nâme”ler Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi

Müjgân ÇAKIR*

ARAPÇA “iz sürmek, takip etmek, peşi sıra gitmek” manasına gelen *k-v-f* kökünden türetilmiş olan *kıyâfet* kelimesi, aynı zamanda insanların dış görünüşlerine bakılarak karakterleri hakkında hüküm çıkarmaya dayalı bir ilme de ad olmuştur.

Kaynaklarda belirtildiği üzere *kıyâfetü'l-isr* ve *kıyâfetü'l-beşer* ismi altında iki kısma ayrılan bu ilmin, bölümlerinden ilki insanların veya hayvanların yerde bıraktıkları izlere bakarak bilgi edinmeye, ikincisiyse insanın fizikî özelliklerinden karakterini tahlil etme esasına dayanır. İlm-i kıyâfetin, firâset ilminin bir kısmını teşkil ettiğini de unutmamak gerekir.

Tarihçesi incelendiğinde bu ilmin geçmişinin çok öncelere dayandığını söylemek mümkündür. Tespit edilebildiği kadarıyla M.Ö. V. yüzyılda Hipokrat’ın tıpta kullanmış olduğu kıyâfet ilmine dair, Araplar arasında ilk eser veren kişi, kitabı günümüze ulaşmayan İmam Şâfiî’dir. Farsça eserler içindeyse Kâşânî, Abdurrahman Mîrek, Emîr-i Kebîr Hemedânî sayılabilir.

Türkçe ilk kıyâfet-nâmenin Bedr-i Dilşâd’ın *Murâd-nâme*’sinde bir bölüm teşkil ettiği, ilk müstakil eserin ise Akşemseddinzâde Hamdullah Hamdî’ye ait olduğu bilinmektedir. Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın *Mârifet-nâmesi*’nde karşılaşılan kıyâfet-nâme de konuyla ilgili önemli eserlerdendir. Yukarıda bahsi geçen Türkçe kıyâfet-nâmeler manzum olmakla birlikte, Seyyid Lokman’ın kıyâfet-nâmesi ve kütüphanelerde bulunan birçok kıyâfet-nâme mensur olarak yazılmışlardır.

Yapılmış çalışmalarda konuyla ilgili ayrıntılı bilgi verildiği için burada böylesine ayrıntılı bir değerlendirme yapılmayacaktır. Yazımızda, Türk Edebiyatı’nda bir tür olan kıyâfet-nâmelere dair bir bibliyografya denemesi yapılmaya

* Yard. Doç. Dr., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

çalışılacaktır. Özellikle ulaşılabilen kaynaklar okuyucuya faydalı olabilmesi kastıyla içerikleri konusundaki bilgiler aktarılarak verilmiştir. Açıklaması yapılan bibliyografik künyeler, “kıyâfet-nâmeler” konusunda birinci dereceden kaynakları teşkil etmektedir. Bunun yanında ikinci derece önemli olduğu düşünülen kaynaklar ile Batı’da kıyâfet ilminin karşılığı olan fizyonomi ile ilgili kaynaklar hakkındaki bibliyografya, açıklanma yoluna gidilmemiştir. Burada yalnızca tespit edilebilen kaynakların mevcut olduğunu, araştırmalar genişledikçe yeni kaynaklara ulaşmanın muhakkak olacağını da belirtmek gerekir.

Konuyla ilgili çalışmalar aşağıdaki gibi sınıflandırılabilir:

I. Kitaplar

A. Lâtin Alfabetiyle Olanlar

*i. Adem Ceyhan, Bedr-i Dilşad’ın Murâd-nâmesi, 2 cilt, İstanbul: MEB Yay., 1997.*¹

Murâd-nâme, Ziyaroğullarından Emir Unsurü'l-Meâlî Keykâvus bin İskender bin Kâbus bin Veşmgir’in, oğlu Geylân Şâh için yazdığı, *Kâbus-nâme* isimli nasihat-nâmenin Türk Edebiyatı’ndaki tercümelerinden biridir. Manzum olan bu tercüme, “Bâb-1 Çihilüm Ender Gulâm ve Kenîzek Hırîden” başlıklı “Genç Erkek Hizmetçi ve Cariye Satın Almak Hakkında”ki kırkinci babının kıyâfet ilmiyle alakalı olması bakımından dikkat çekmektedir. Bu bölüm,

*Eğer kul karavaş alursan ‘azîz
Gerekdür ki olasın ehl-i temîz²*

beytiyle başlamakta ve “Güftâr Ender Beyân-1 Evsâf-1 Kenîzek”, “Güftâr Ender Evsâf-1 Gulâmân” ara başlıklarını içerip,

*Pes anı beyân eylemeklig için
Hüner ayb ne var dimeklik için³*

beytiyle sona ermektedir. 7464-7631. beyitler arasında devam eden bu bölümde, erkek hizmetçi alırken uyulması gereken kurallar kısmen şu şekilde verilmiştir:

*Şu kul kim anun boyu togru ola
Özi hüsn devrinde meh-rû ola
Eti saçı rengi ola mu’tedil
Yagırnu da yassı gerek eyle bil
Ayası-y-ile alın açık gerek
Kaşı kirpügi ana lâyık gerek*

1 Tamamıyla bir kıyâfet-nâme olmamasına karşın, kaynaklarda Türk Edebiyatı’nda konuyla alakalı ilk eser olarak gösterildiğinden bu kitap da ana bibliyografyaya alınmıştır.

2 *Murad-nâme*, c. II, s. 878.

3 *A.g.e.*, s. 891.

*Yüzi gülec ü gözi şehlâ ola
O kul kamulardan a'lâ ola
Yazıcı idersen yahûd kedhüdâ
Yarar kim anun-çün yaratdı Hüdâ⁴*

ii. Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Mârifetnâme*, Durali Yılmaz ve Hüsnü Kılıç (haz.), İstanbul: Çelik Yay., ts.⁵

Türk Edebiyatı'nın önemli kıyâfet-nâmelerinden birini içinde barındırması itibarıyla dikkat çeken *Mârifet-nâme*, Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın çokça okunan eserlerinden biridir. Kıyâfet-nâme ise bu eserin sekiz maddeye ayrılan beşinci bölümünün dördüncü ve beşinci maddelerinde yer almaktadır. Eser manzum olup “Müfteilün / Fâilün” kalıbıyla yazılmıştır. Kitapta 317-322. sayfalar arasında yer alan bu maddelerde “Baş ve boynun uzuvlarının kıyafetini bildirir”, “Kalan beden uzuvlarının kıyafetini bildirir” ara başlıkları bulunmaktadır. Bu maddelerden evvel üçüncü maddede kıyâfet ilmi ve faydalarıyla ilgili şu görüşlere yer verilmektedir:

Âlemi bu yapıda yaratan ve takdir eden hakîm ve kadîr Allah'ın, kendi benzeri olan insan âlemini, en güzel şekil üzere olduğu surette tasvir edip; ruh üflemele süslemiş ve nurlandırmıştır. Hayvan cinsinde bu insanı güzellik ile en güzel ve en mutedil kılıp, nutuk ve beyan ile en faziletli ve en mükemmel kılmıştır. Gerçi âdemoğlunun hepsini tinet ve yaratılıştaki bir yaratmıştır. Lâkin âdemoğlu fertlerini suret ve sirette birbirine muhalif ve farklı etmiştir. Sonra lütuf ve inayetiyle hikmetinin hakikatlerini ve sanatının inceliklerini bu insan âleminde açıklayarak ortaya çıkarıp; sureti sirete, âzayı ahlâka alâmet ve nişan etmiştir. Ta ki önce insan kendi kıyafetinden kendi vasıflarını tamamıyla bilip, ihtimamıyla ahlâkını güzelleştirsün. Sonra ve yârânı kıyafetlerine anlayış ve ferasetle bakıp, her birinin zatında gizli olan durumlarına ve ahlâkına vâkıf ve muttali oldukta; onlara ya ahlâkınca râğbet ve muhabbetle muamele etsün veya aklınca iyi idare ile geçinip gitsün. Veya hepsinden uzlet edip, emniyet ve selâmete, izzet ve rahata yetsün. Ne kimseden incinip, ne kimseyi incitsün.⁶

Prof. Dr. Âmil Çelebioğlu'nun da belirttiği üzere Erzurumlu İbrahim Hakkı metinde azâları çeşitli başlıklara ayırmamış,

*Kim ki boyudur tavil
Sâde dil olur cemil*

beytiyle başladığı metni

4 A.g.e., s. 881.

5 Bilindiği gibi Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın *Marifet-nâmesi*'nin birçok baskısı bulunmaktadır. Bu baskılardan bir kısmı için bkz. İsmet Binark ve Nejat Sefercioğlu, *Erzurumlu İbrahim Hakkı Bibliyografyası*, Ankara: Kültür Bak. Yay., 1977. Bibliyografyaya yukarıdaki çalışmanın alınmasının sebebiyse bunun *Marifet-nâme*'yle ilgili yapılmış ayrıntılı neşirlerden biri olmasıdır.

6 *Mârifetnâme*, s. 316.

*Hatvesi dar olanın
Cünbüşü hoştur onun
Çünkü hıraman olur
Akıl ona hayran olur*

beyitleriyle bitirmiştir.

“Kadınların güzellik alâmetlerini ve güzellik çizgilerinin delillerini bildirir” ara başlıklı altıncı maddede ise filozofların kadın uzuvlarının kıyafeti konusunda söyledikleri, nazma çekilmiştir.

İbrahim Hakkı'nın kıyâfet-nâmesi Türk Edebiyatı'nda Akşemseddinzâde Hamdullah Hamdî'ninkinden sonra en çok tanınan ve okunan kıyâfet-nâme olması açısından da önem arz etmektedir.

iii. Ali Çavuşoğlu, Kıyâfetnameler, Ankara: Akçağ Yay., 2004. (Eser *Kültür Tarihimizde Kıyâfetnameler: Kaynakları, Konuları ve Hükümlerin Değerlendirilmesi* adıyla Erciyes Üniversitesi'nde 1996 tarihinde yapılmış olan yüksek lisans tezinin yeniden gözden geçirilerek yayıma hazırlanmış şeklidir.)

Kıyâfet-nâmeler üzerinde yapılmış en ayrıntılı çalışmalardan biri olan kitap, firaset ilminin tanımını ve tanıtımını yaparak başlar. Eserin girişinde Eski Hint, Çin, Mısır, Yunan ve Batı'da fizyonomi adıyla bilinen bu bilimin İslâm kültüründe *firaset* adıyla kullanıldığı belirtildikten sonra, bu ilimin şer'î ve hükmi olarak iki ana kola ayrıldığı ifade edilmektedir.

Bu kollardan ilkinde peygamberler, veliler ve nefsinin olgunlaştırarak eşyanın arka planına ulaşmayı başarmış kişiler sahiptir. İkincisi ise insanın çalışması sonucu elde edilebilen ve eşyanın tamamıyla dış yüzüyle ilgili bir bilim koludur. Hükmi firâset kendi arasında isr/iz kıyâfeti (kıyâfet-i isr) ve insan kıyâfeti (kıyâfet-i beşer) olmak üzere iki kola ayrılmaktadır. Edebiyatta kıyâfet-nâme adıyla bulunan eserler hükmi firâsetin insan kıyâfeti koluna girmektedir.

denildikten sonra kıyâfet-namenin tarihçesini sunmaya geçilir. Arapça, Farsça ve Türkçe kıyâfet-nameler hakkında bilgiler verilir. Kıyâfet-namelerde yer alan hükümlerin değerlendirildiği bölümde; renk ve uzunluk-kısalık, büyüklük-küçüklük, darlık-genişlik, azlık-çokluk, kalınlık-incelik, sertlik-yumuşaklık, zayıflık-şişmanlık gibi şekil, ses ve kaş-göz hareketleri, el-kol hareketleri, yürüyüş ve gülüş tarzı gibi davranış/hareket özelliklerinden bahsedilir. Sonrasında da kıyâfet-name örneklerine geçilir. Başlı başına bir örnek olarak da Sivrihisarlı Şaban'ın manzum kıyâfet-namesi incelenir. Bu bölümlerden sonra eser,

Sonuç olarak diyebiliriz ki, kıyâfet-namelerdeki hükümler, insanın dış yüzüne bakarak onun ruh yapısıyla ilgili bir fikir edinebilmek için, tıbbın benzer konuları ilgilendiren diğer branşlarındaki kategorik sınıflandırmaları gibi bir sınıflandırmadır. Bu eserlerdeki hükümlerin temel hedefi de insanın dış görünümüne de dikkat çekerek zaaf ve kabiliyetlerinin bilincine varmasını, her yö-

nüyle kendisini ıslah etmeye çalışmasını teşviktir. Yoksa yüzlerce güzel vasfi bulunan insanı yalnızca bir iki olumsuz vasfi dolayısıyla kötölemek ve ümitsizliğe sürüklemek değildir.⁷

şeklinde nihai bir yorum içeren “Son Söz” ve “Bibliyografya” ile tamamlanmaktadır.

*iv. İbrahim Hakki Hazretlerinin Bazı Manzumeleri ve Kıyâfetname, Ankara: Pars Yay., 1976.*⁸

v. Kıyâfetü'l-insâniyye fî şemâ'ili'l-Osmâniyye, Human Physiognomy or the Features of the Ottomans, İstanbul: Tarihi Araştırmalar Vakfı, İstanbul Araştırma Merkezi, 1998.

Bu eser Sunuş, Giriş, İnsan Organlarının Özellikleri ve Anlamları, Sultan Osman Gâzî Hân, Sultan Orhan Gâzî Hân, Sultan Yıldırım Bayezid Hân, Sultan Çelebi Mehmed Hân, Sultan II. Murad Hân, Fatih Sultan Mehmed Hân, Sultan II. Bayezid Hân, Sultan I. Murad Hân, Yavuz Sultan Selim Hân, Kanunî Sultan Süleyman Hân, Sultan II. Selim Hân, Sultan III. Murad Hân ve Index kısımlarından oluşmaktadır. Bu kısımların hepsinin İngilizce çevirilerine de yer verilmiştir.

“Giriş” bölümü, kıyâfet ilmi üzerine eser yazan ilk Müslümanın “İmâm-ı Şâfi” olduğunun sanıldığı belirtilerek başlıyor. Arapça, Farsça ve Türkçe kıyâfet-nâme yazarları sıralandıktan sonra, incelemeye tâbi tutulan “Kıyâfet-nâme'nin Yazarı Seyyid Lokman Çelebi'nin Kısa Hayat Hikayesi ve Eserleri” hakkında bilgi verilmekte, Kıyâfet-nâmenin Avrupa ve İstanbul Kütüphanelerindeki nüshaları sıralanmakta, “Kıyafe(t)” kelimesinin Etimolojisi, “İlm-i Kıyafe(t)”in Kısa Tarihçesi, İlm-i Kıyafe(t)'in Tarih İçindeki Gelişimi ara başlıklarına yer verilmektedir. “İnsan Organlarının Özellikleri ve Anlamları” ana başlığı altında değişik organlara ara başlıklar halinde incelenmiştir. Verilen bilgiler Lokman bin Seyyid Hüseyin-i 'Urmevî'nin incelenen kıyâfet-nâmesinden alıntıdır. Bu ara başlıklar altında, bahsi geçen unsurların farklılıklarının, karakterin hangi özelliklerini yansıttığı sıralanmıştır. Meselâ “göğüs” başlığı altında “Geniş göğüs cesaret demektir, dar göğüs korkaklık ve zihin hastalıklarına eğilimli olmak demektir”⁹ ifadeleri yer alır.

Kitabın bundan sonraki kısmında bahsi geçen kıyâfet-nâmenin Osmanlıca-dan Lâtin alfabesine aktarımı, sadeleştirilmiş şekli ve İngilizcesi yer almaktadır. Metinde yukarıda “İnsan Organlarının Özellikleri ve Anlamları” kısmında sıralanan unsurlar açıklandıktan sonra padişahlar ve bunların şemâili hakkında bilgiler aktarılmaktadır. Meselâ Sultan Osman Gâzî Hân bahsinde “orta boylu, yassı bağırlı, geniş göğüslü, zarif boyunlu, ayakta iken kolları dizlerine ulaşır,

⁷ *Kıyâfet-nameler*, s.182.

⁸ Baskısı tükenen kitaba ulaşamadığı için bilgi verilemedi.

⁹ *Kıyâfetü'l-insâniyye fî şemâ'ili'l-Osmâniyye*, s. 26.

davudi sesli, konuşması çok güzel ve tatlı dilli, siyah ince kaşlı, koyu ela gözlü, koç burunlu, güzel seyrek sakallı, bıyıkları yiğitler gibi aşağı doğru çekik, dişleri iriydi, tok sesi arslanı andırırdı”¹⁰ açıklamaları yapılmaktadır. Padişahlar bu şekilde sıralandıktan sonra eser, index ile sona ermektedir.

vi. Kıyâfetü'l-insâniyye fî şemâili'l-Osmâniyye, İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1987.

Eser, bir önceki maddede kısaca tanıtilen Seyyid Lokman Çelebi'nin eserinin İngilizce tercümesidir. Eser, bir önceki maddede özetlenen muhteva sıralandıktan sonra metnin tıpkıbasımıyla sona ermektedir.

B. Matbû Arap Harfli Türkçe Olanlar

i. A'vân-zâde Mehmed Süleymân, Musavver ve Mükemmel Kıyâfet-nâme, İstanbul: Artin Asaduryan ve Mahdumları Matbaası, 1330.

Eserin içinde Kıyâfet-nâmeye Dair Birkaç Söz, 'İlmü'l-esârîr - İlmü'l-ektâf - İlm-i kıyâfetü'l-beşer gibi bölümlerin yanında Tatarlar, Çinliler, Japonlar, Siyamlılar, Birmanyalılar, Malezyalılar, Hintliler, Bengalliler, İranlılar, Araplar, Yahudiler, Rumlar, Habeşiler, Kongolular gibi başlıklar altından çeşitli milletlerin genel görünüm ve karakterleriyle ilgili bilgiler verilmektedir. Bunların yanında İnsan-Erkek, Kadın, Kadınlarda Dimağ, Mukayese-i Zükûr u Nisvân, Sîmâ-yı 'Urûk, Sîmâ-yı Milel, Mizâc, Ailelerin Fizyonomisi, Hastalıkların Fizyonomisi, Yaşların Fizyonomisi, Kıyâfet-nâmeden İstifâde gibi başlıklar da yer almaktadır. Eserin girişinde özellikle yazarın kıyâfet ilminin faydalarına dair verdiği bilgiler dikkat çekmektedir. Buna göre,

İlm-i kıyâfeti bilen ve öğrenen bir adam, dostunu düşmanını pek kolay tanıır, ona göre muhitinde bulunan insanlarla münâsebetе girişir ve bu sâyede ticârette, sanâi'de, umûr-ı idârede, siyâsette, mesâ'il-i içtimâ'iyede el-hâsil her şeyde dâimâ mahzar-ı sühûlet ve muvaffakiyet olur. İşleri bir intizâm-ı tâm dâhilinde cereyân eyleyir.¹¹

ii. Hüseyin Şakir, Firâsetü'l-Hikemiyye fî Kıyâfeti'l-İnsâniyye, İstanbul, 1276.

Nakşibendî tarikatına mensup Hüseyin Şakir'in yazmış olduğu bu mensur kıyâfet-nâmenin girişinde yazar, eseri yazış sebebini şöyle anlatmaktadır:

Kıyâfet-i insâniyye bahsi ya'ni insânın hâvî ve müştemil olduğu a'zâların i'tidâl ve inhirâfları insânda olan sıfât-ı muhtelifе ve ahlâk-ı mütebâyineye âlâmet olduğu bahsleri ba'zı kütüpte beyân olunmuş ise de lîkin insânın zât-ı hilkatinde a'zâlarının i'tidâl ve inhirâfları ne sebepten dolayı olduğu beyânı meskût-ı anha bırakılmış, hâttime-i velâyet-i Muhammediyye ve tercüme-i ulûm-ı ledüniyye olan hazret-i Şeyhü'l-Ekber kaddesalâhu bi-sırrıhi'l-athar hazretlerinin ba'zı kütüpte mübeyyen olan bahsleri ve meskût-ı anha bırakılan sebepleri ve

¹⁰ A.g.e., s. 109.

¹¹ *Musavver ve Mükemmel Kıyâfet-nâme*, s. 3.

‘itidâl-i a‘zâ ve inhirâf-ı a‘zâda vâkı’ diğeri ‘tibârât-ı dakikaları *Fütûhât-ı Mekkiyye*’nin yüz kırk sekizinci bâbında tarz-ı garîb ve nehc-i acîb üzere serd ü beyân etmiş ve hadd-i zâtında bâb-ı mezkûru mütâla‘a menâfi‘-i kesireye müfîd olup ancak kitâb-ı şerîf-i mezkûrun medlûlât-ı kudsiyyesi nikâb-ı elfâz-ı Arabiyye ile mestûr olmakla âşinâsının gayrıya yüz göstermediğinden umûm-ı menfa‘at kastıyla bâb-ı mezkûr bir mukaddime, iki matlab ve bir hâtime üzerine tertîb olunarak lisân-ı Türkîye tercüme olunup tercüme-i mezkûre *Firâsetü’l-hikemiyye fî kıyâfeti’l-insâniyye* nâmıyla tesmiyye olundu.¹²

Bu ifadelerden de anlaşıldığı üzere bu eser İbni Arabî’nin *el-Fütûhâtü’l-Mekkiyye*’si’nin kıyâfet ilmiyle alâkalı 148. babının tercümesidir.

iii. Mustafa Hâmî, *Fenn-i Kıyâfet*, İstanbul, 1280.

Hacimsiz bir eser olan bu kıyâfet-nâmede “Fenn-i kıyâfetin bir vech icmâl-i beyânı” başlıklı kısımda kıyâfet ilmiyle ilgili birkaç sayfalık bilgi verilmekte daha sonra vücut azâlarının bu ilimle ilgili yorumlarına geçilmektedir. Bu yorumlar aşağıdaki gibi başlıklara ayrılmıştır: “Re’s-i insandan teferrüs olunan keyfiyyet beyânındadır”, “Re’s-i insanın hey’et ü vaz’ından teferrüs olunan keyfiyyât beyânındadır”, “Vech-i insandan teferrüs olunan keyfiyyât beyânındadır”, “Cebhe-i insandan teferrüs olunan keyfiyyât beyânındadır”, “İnsanın şakağından teferrüs olunan keyfiyyât beyânındadır”, “Hevâcib-i insandan teferrüs olunan keyfiyyât beyânındadır”, “Çeşm-i insandan teferrüs olunan keyfiyyât beyânındadır”, “Çeşm-i insanın bebeğinden teferrüs olunan keyfiyyât beyânındadır”, “Enf-i insandan teferrüs olunan keyfiyyât beyânındadır”, “Fem-i insandan teferrüs olunan keyfiyyât beyânındadır”, “Ârız-ı insandan teferrüs olunan keyfiyyât beyânındadır”, “Fek-i insandan teferrüs olunan keyfiyyât beyânındadır”, “Lihye-i insandan teferrüs olunan keyfiyyât beyânındadır”, “Unk-ı insandan teferrüs olunan keyfiyyât beyânındadır”, “Menkib-i insandan teferrüs olunan keyfiyyât beyânındadır”, “Sadr-ı insandan teferrüs olunan keyfiyyât beyânındadır”, “Asla‘-ı insandan teferrüs olunan keyfiyyât beyânındadır”, “Şid-i insandan teferrüs olunan keyfiyyât beyânındadır”, “Batn-ı insandan teferrüs olunan keyfiyyât beyânındadır”, “Pâzû vü fahz-ı insandan teferrüs olunan keyfiyyât beyânındadır”, “Sâk-ı insandan teferrüs olunan keyfiyyât beyânındadır”, “Yed ü kadem-i insandan teferrüs olunan keyfiyyât beyânındadır”, “Cilt ve şa‘r-ı insanın levninden teferrüs olunan keyfiyyât beyânındadır”, “Sadâ-yı insandan teferrüs olunan keyfiyyât beyânındadır” ve “İnsanın etvâr u hareket ü işâretten teferrüs olunan keyfiyyât beyânındadır.”

Misal olarak sakalla ilgili verilen bilgiler şu şekildedir: “Sakal tüyelerinin yumuşak ve parlakça olması heves-kâr u şûrîde-i aşk u tab‘ı mülâyim ü mûnis olmasına kalın ve rengi siyâh olmaklığı şedîd ü hadîdü’l-mizâc olmasına ve sert ve dikçe olması sert-meşreb ü gazûb u ‘anûd olmasına delâlet eder.”¹³ Eserin

¹² *Firâsetü’l-hikemiyye fî kıyâfeti’l-insâniyye*, s. 3, 4.

¹³ *Fenn-i Kıyâfet*, s. 21-22.

sonunda yer alan şu ifadeler ise kıyâfet ilmine bakış tarzını göstermesi itibariyle önemlidir:

Kişinin tavr u hareketi ve remz ü işâreti yâ tabi'î veyâhûd kesbî olur. İmdi beyân olunduğu üzre tabi'î olanların tavr u hareketlerinden keyfiyet-i hâlleri ma'lûm olur. Velâkin kesbî olanların keyfiyet-i ahvâli be-gâyet ihtilâf üzre idüğinden hakikat hâlleri ma'lûm olamayacağından fenn-i firâset-i istimânın ilm ü amelîyesini lâıyıkı vechle tahsile menûtdur. Yoksa hod-be-hod insanın etvârında keyfiyet-i hâlini ya'ni sıfat-ı müstahsene veyâ gayr-ı müstahsene üzredir diye hüküm-i kat'î câ'iz değildir.¹⁴

iv. Tâhir Ömer-zâde Yûsuf, *Kıyâfet-nâme-i Cedîde*, İstanbul, 1280.

Eser bir giriş ve mukaddime-i kitap bölümlerinden sonra vücut azâları hakkında kıyâfet ilmi doğrultusunda verilmiş bilgilerle devam ediyor. Eser “Der beyân-ı ahvâl-i cebîn”, “Der beyân-ı ahkâm-ı ebruvân”, “Der beyân-ı ahkâm-ı çeşm”, “Der beyân-ı ahkâm-ı enf”, “Der beyân-ı ahkâm-ı dehân”, “Der beyân-ı ahkâm-ı zekan”, “Der beyân-ı ahkâm-ı izâr”, “Der beyân-ı ahkâm-ı gîsuvân” ve “Der beyân-ı ahkâm-ı gerden” başlıklarından müteşekkildir. Tenbih başlığının ardından, 32 çeşit insanın kıyâfet ilmine göre karakter analizlerinin yapıldığı ve analizi yapılan tiplerin kara kalem resimlerinin yer aldığı bölüm bulunmaktadır. Bu insan tipleri “Birinci şekl kıyâfet-nâmesi beyân olunur” veya “İkinci şekl kıyâfet-nâmesi” başlıklarıyla birbirinden ayrılmıştır. Meselâ “ikinci şekl kıyâfet-nâmesi” başlığı altında şu ifadeler yer alır:

Muktezâ-yı kıyâfet kullanılacağı maslahatlarda gâyetle ibrâz-ı şetâret ve liyâkat edeceği ve başın yukarı tarafı pek yüksek olmak ashâb-ı dikkat ve efkâr-ı amîka erbâbına mahsûs olup gâyet derîn ve fikr ü dikkate muhtâc ulûm u fûnûnu kolaylıkla tahsile ve keskîn bir mühendis olmakla salâhiyyeti olur lîkin san'at-ı i'câz üzere inşâ ve şî'rde aslâ kâbiliyeti olamaz ve on beşinci şekilde olan nişâneler gibi sebât ve metâneti icâb eder hâlât bulunmadığını ve gâyetle demevî mîzâç olduğundan zevk ve safâya meyli olup ve ekseriyâ zevki için maslahatlarından geriye kalır.

II. Makaleler

i. Şahmurat Arık, “Ahmet Midhat Efendi'nin Romanlarında Kıyâfet İlminin Tesirleri”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c. XXX, İstanbul, 2003, s. 43-60.

Makalede kıyâfet ilmiyle ilgili kısaca bilgi verildikten sonra, bu ilmin sadece Doğu'ya has olmadığı, Batı'da da fizyonomi karşılığıyla bulunduğu; fizyonominin tıp, sosyoloji ve psikolojiye tesir ettiği; Tahsin Yücel'in Balzac'ın roman kahramanları üzerine hazırladığı, “İnsanlık Güldürüsü'nde Yüzler ve Bildiriler” adıyla neşrettiği tezinin konuyla ilgili önemli bir çalışma olduğu belirtilmektedir. Ya-

¹⁴ A.g.e., s.30.

zının geri kalan bölümünde çalışmada Akşemseddinzade Hamdullah Hamdi ve Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın kıyâfet-nâmeleri esas alınarak sırasıyla baş, diş, dudak, göz, ses, renk, çehre unsurlarıyla ilgili olarak bu kıyâfet-nâmelerde ve Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarında verilen hükümler incelenmiştir. Araştırmacı “Bu çerçevede Ahmet Midhat, eserlerindeki bazı şahısları, kıyafet ilminden anlayan diğer kahramanların gözüyle irdeler ve birçok insanın suret ve sîretini, hem kendi nazarıyla; hem de roman kahramanları vasıtasıyla okuyuculara nakleler. Bütün bunlar da yazarın kıyafet ilminden ne derece etkilendiğini sarih bir surette ortaya koymaktadır” ifadeleriyle makalesini bitirmektedir.

ii. Âmil Çelebioğlu, “Kıyâfe(t) İlmi ve Akşemseddinzâde Hamdullah Hamdî İle Erzurumlu İbrâhim Hakkı'nın Kıyâfet-nâmeleri”, *Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi, Ahmet Caferoğlu Özel Sayısı, 1979, sy. 11.* (Aynı yazı için bkz. Âmil Çelebioğlu, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul: MEB. Yay., 1998, s. 225-262.)

Konuyla ilgili en önemli çalışmalardan biri olan bu makalede *kıyâfet* sözcüğünün kelime ve terim anlamları üzerinde durulmakta, Türk Edebiyatında bu tarz yazılmış eserlerin *Vesiletü'l-irfân*, *Zübdetü'l-irfân* gibi husûsî isimlerin dışında “Kıyâfet-nâme” adıyla anıldıkları belirtilmektedir. Ayrıca bu tarz eserlerin *Kıyâfetü'l-isr* ve *Kıyâfetü'l-beşer* adlarıyla iki gruba ayrılabilceği de ifade edilmektedir. Buna göre Kıyâfetü'l-isr; insanların, sığır, katır, merkep gibi hayvanların yollardaki ayak izlerinden bahseden bir ilimdir. Kıyâfetü'l-beşer ise insanın beden yapısından ahlâkî vasıflarını tahmine çalışıldığı bir ilim dalıdır. Bu ilim dalı ilm-i sîmâ, ilm-i kef, ilm-i hutût, ilm-i ihtilâc, ilm-i iyâfe, ilm-i riyâfa gibi ilim dallarıyla bağlantılıdır.

Makalenin geri kalan kısmında insanları tiplerine göre ayırmak teşebbüsünün milattan önceki asırlara dayandığı belirtilmekte ve Hippocrates, Bergamalı Hekim Galien, Eflâtun, Aristo, Bukrat, İladus gibi isimlerden bahsedilmektedir. Hint âlimlerinin de bu konuyla ilgilendiğine temas edilmektedir. Daha sonra İslâmî devirde yazılmış olan kıyâfet ilmiyle alâkalı ilk eserin İmam Şâfi'ye ait olduğu, Yakub ibn İshak, Yuhanna ibnü'l-Bitrik, Muhammed ibn Zeke-riya Râzî, İbn Sînâ, Ebû Sehl Mesîhî, Ebu'l-Kâsım Abdülkerîm ibn Havâzim Kuşeyrî, Fahreddin-i Râzî, Muhyiddin ibnü'l-Arabî, Ebi Abdillah ibn Muhammed ibn Ebî Tâlibi'l-Ensârî ed-Dımişkî'nin Arapça eserlerinde konuyla alâkalı bölümlerin bulunduğu dikkat çekilmektedir. Farsçada ise Kemâleddin Abdürrezzak Kâşânî, Derviş Abdürrahman Mîrek, Seyyid Ali Hemedânî, Hüseyin Vâiz Kâşifi'nin eserlerinde kıyafet ilminden bahsettiği söylenmektedir. Türkçede ise konuyla ilgili ilk manzum eserin Bedr-i Dilşâd bin Muhammed Oruc'un *Murâd-nâme* adıyla yazdığı eser olduğunun belirtildiği, Sarıca Kemal, Akşemseddinzâde Hamdullâh Hamdî, Firdevsî-i Rûmî, Şâbân-ı Sivrihisârî, İlyas ibn-i İsâ-yı Saruhanî, Abdülmecid ibn-i Şeyh Nasûh, Mustafa ibn-i Evranos, Bâlizâ-

de Mustafa Efendi, Nesimî, Niğdeli Visâlî, Lokman bin Hüseyin, Şeyh Ömerü'l-Halvetî, Ömer Fânî Efendi, Erzurumlu İbrahim Hakkı, Gevrekzâde Hâfız Hasan ve Mustafa Hâmî Paşa'nın da isimlerinin sayıldığı görülmektedir.

Kıyâfet ilmiyle alâkalı bazı ayet ve hadisler sıralandıktan sonra Akşemseddin'in oğlu olan Hamdullah Hamdi'nin eseri hakkında kısaca bilgi verilmiş, eserin edisyon kiritikli metni ise son kısma ilâve edilmiştir. Manzum olan metinde reng, ruh, kâmet, et, hareket, saç, baş, cebhe, kulak, kaş, çeşm, yüz, burun, dehen, âvâz, dıhk, şefe, esnân, zekan, lihye, gerden, omuz, bilek ve el, barmak, arka, batn, incik-ayak-ökçe vb. başlıklara bölümlenmiş olan metinden sonra Erzurumlu İbrahim Hakkı'nunki ile karşılaştırılması yapılmakta, İbrahim Hakkı'nın metni verilip, konuyla ilgili hikâyelerle makale bitirilmektedir.

iii. İsmail Deniz, “Fizyonomi (İlmi Kıyafet)”, *Sızıntı*, Ocak 2004, Yıl: 25, sy. 300.

Fizyonominin diğer bir deyişle ilm-i kıyâfetin tanımıyla başlayan makale Batı'da bu ilmin uygulanışıyla ilgili örneklerle devam etmektedir. Rönesans devri hekimlerinden Paracelcus'un bitkilerin dış görünümünden hareketle şifalı olup olmadığını tespiti çalıştığı, Babil'de tikleri araştıran ve bunları yorumlayan sokak yorumcularından bahsedildiği vurgulandıktan sonra, Aristo ve öğrencilerinin bu ilimle uğraştıkları, Zürihli din adamı Johann Caspar Lavater'in yüz yorumuyla meşgul olduğu ve meşhur kişilerin yüz yorumlarına dair eserinin en çok satan kitaplar arasında yer aldığı belirtilerek, İslâm dünyasında bu ilmin tarihçesi ile ilgili bilgi verilmiştir. Makalenin geri kalan kısmında Alman bilim adamı Franz Josef Gall, Cesare Lombroso, Siegfried Frey, Nalini Ambady, Robert Rosenthal ve Claudia Schmölder gibi ilim adamlarının fizyonomi ile ilgili görüşlerine yer verilmektedir. Son bölüm ise İslâm'ın konuya bakışı ve bu ilimle bağlantılı olarak anlatılan hikâyelere ayrılmıştır. Bu kısımda özellikle İmam Şâfiî'den alınan bir hikâye üzerinde durulmaktadır.

iv. Abdülkadir Erkal, “Kıyafetnâmeler Üzerine”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 1999, sy. 13, s. 217-225.

Makalede *kıyâfet* kelimesinin kökü ve mânâları verildikten sonra, ilim olarak bunun “kıyâfetü'l-isr” ve “kıyâfetü'l-beşer” şeklinde iki gruba ayrıldığı, Taşköprüzâde'ye göre kıyâfet ilminden doğan ilimlerin ilmü's-şemât ve'l-hayâlân, ilmü'l-kef veya ilmü'l-esrârîr, ilmü'l-ektâf, ilmü'l-irâfe, ilmü'l-ihtilâc, ilmü'l-ih-tidâ bi'l-berârî ve'l-akfâr, ilmü'l-riyâfe, ilmü'l-nüzûli'l-gays, ilmü'l-isr olduğu, Arapçada kıyâfet ilmi karşılığında *firâset* kelimesinin kullanıldığı, Hicr ve Bakara sûrelerinde bu ilme işaretler bulunduğu ifade edilmektedir.

Makalenin kalan kısmı “Tarihi” “Türk Edebiyatında Kıyafetname” ve “Kıyafetnamelerin Toplumdaki Psikolojik Etkileri” başlıklarına ayrılmıştır. İlk bölümde Hipokrat, Bergamalı Hekim Galen, Katip Çelebi, Osmanzade Taib, Eflatun, İmam Şâfiî, el-Kindî, İbnü'l-Bâtık, Muhammed Zekeriya, İbn Sina, Fahrüddin Razi, Taib Ensari Dimaşkı, Keşanî, Mîrek ve Hemedani'nini konuyla il-

gili çalışmalarına temas edilmektedir. İkinci bölümde ise Bedr-i Dilşad, Sarıca Kemal, Hamdullah Hamdi, Firdevsi-i Rumî, İlyas ibn-i İsa-yı Saruhanî, Abdülmeccid ibn-i Şeyh Nasuh, Mustafa ibn-i Evrenos, Balizade Mustafa, Niğdeli Visalî, Lokman bin Hüseyin, Şeyh Ömerü'l-Halvetî, Ömer Fani Efendi, Erzurumlu İbrahim Hakkı, Gevrekzade Hafız Hasan, Mustafa Hami Paşa'nın Türkçe kıyâfet-nâmeler yazdıklarından bahsedilip, Hamdullah Hamdi, Niğdeli Visalî ve Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın kıyâfet-nâmelerinden kısaca söz edilmiştir. Son kısımda “Kıyâfetnameler, çağlarının ve ait oldukları Osmanlı toplumunun insanının estetik görünümüyle ilgili ölçü ve değerleri, güzellik anlayışını büyük ölçüde yansıtmaktadır. Kıyâfetnamelerin bir şekli olan el falı, yüz falı veya il-mü'l-simya da bu amaca yöneliktir” yorumunda bulunulmuş, Osmanlı toplumdaki ideal ölçülerin ilk kaynağının İslâm ülkelerinden geldiği belirtilmiştir. Makale çeşitli şairlerden verilen misallerle sona erdirilmiştir.

v. Ahmet Kartal, “Şeyh Baba Yusuf (?-öl. H. 918, İstanbul)’un Kıyâfet-nâmesi”, *Akademik Bakış*, Kış 1998, sy. 4, s. 55-58.

Bu makalede *kıyâfet* kelimesi üzerinde durulduktan sonra, bu ilmin tarihçesine kısaca temas edilmekte, Arapça, Farsça ve Türkçede konuyla ilgili yazılmış eserlerin isimleri sıralanmaktadır. Daha sonra Baba Yûsuf'un *Mevhûb-ı Mahbûb* isimli eserinin içinde “Nasihât-ı Dil-pezir” başlığıyla yer alan kıyâfet-nâmeden bahsedilmektedir. Buna göre manzûme Mefâilün / Mefâilün / Fe-ûlün kalıbıyla yazılmıştır. İbn-i Arabî'nin *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye* adlı eserden istifade edilerek oluşturulan bu 67 beyitlik metin, makale sonunda yer almaktadır. Buna göre bu kıyâfet-nâme,

Firâsetden sana eyleyeyin pend /Bu pende gûş urursan iy hured-mend

beyti ile başlamakta ve

Ulular pendini eyleme zâyi' /Budur İslâm olasin nusha kâni'

beytiyle sona ermektedir.

vi. Mine Mengi, “Kıyâfetnameler Üzerine”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1977, s. 299-309.

Makalede, kıyâfet ilminin ruhbilimin fizyotipoloji dalını ve tıbbın bazı dallarını ilgilendirildiği belirtilmekte, halk inançlarıyla alâkalı olması vesilesiyle etnoloji ve folklorla bağlantılı olduğu ifade edilmektedir. *Kıyâfet* kelimesinin anlamları üzerinde durulduktan sonra, Hamdullah Hamdi ve Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın kıyâfet-nâmeleri tanıtılmaktadır. Her iki eserin ortak işlenişleriyle ilgili tespitler, halk arasında konuyla ilgili yaygın bazı görüşler, atasözlerinde kıyâfet ilminin dile getirilişi, ruhbilimin kıyâfet ilmi ile ilgisi makalenin geri kalan kısmında incelenen konulardır.

vii. Mehmet Serhan Tayş, “Kıyâfet İlmi ve Seyyid Lokman Çelebi'nin Kıyâfet-nâmesi”, *İslâm Medeniyeti*, 1979, c. IV, s. 91-112.

Kıyafet Kelimesinin Etimolojik Tedkiki, Kıyafe(t) İlmi, Kıyafet İlminin Tarihi Gelişimi ve İstanbul Kütüphanelerindeki Nüshaları, Kıyâfet-nâme'mizin Müellifi "Seyyid Lokman Çelebi"nin Hâl Tercümesi, Seyyid Lokman Çelebi'nin Eserleri, Kıyâfetü'l-İnsâniyye fî Şemâilî'l-Osmâniyye gibi ana başlıklara ayrılmış olan makalede Seyyid Lokman Çelebi'nin *Hüner-nâme*, *Selîm-Şehnâme* (*Şehnâme-i Selîm Hân*), *Zübdetü't-tevârih* (*Tûmâr: Neseb-nâme-i Hümayûn*), *Silsilenâme* gibi eserleri kısaca tanıtılmıştır. Kıyâfet-nâmenin Avrupa ve İstanbul kütüphanelerindeki nüshaları sıralanmış; Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî, Tarih, nu: 1216'daki nüshası tafsilatıyla tanıtılarak buradaki metinde bulunan yüz, hâl, ten rengi, göz, ebrû, saç ve kıllar, baş, alın, kulak, zülf, burun, ağız, dudak, dişler, dil, ses, nefes, gülüş, sakal, çene, gerdan, beden, boy-endam, göğüs, omuz, karın, kollar, el-pençe, parmaklar, tırnaklar, kaburga-ayak kemikleri, göbek, oyluk, avuç, endâm, baldır ve ayak gibi unsurlar hakkındaki görüşlere yer verilmiştir.

III. Tezler

*i. Ayşe Bilgiç, "Kıyafetnameler Üzerine Bir Araştırma", Mezuniyet Tezi, Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bölümü, 1987-1988.*¹⁵

ii. Serpil Bülbülân, "Hamdullah Hamdi ve Kıyafetnâmesi", Mezuniyet Tezi, Ankara Üniversitesi DTCE, 1966-1967.

Hamdullah Hamdi'nin Kıyafet-nâmesi üzerinde yapılmış bir lisans çalışmasıdır. İçinde, Bibliyografya, Hamdullah Hamdi'nin Hayatı, Edebî Şahsiyeti ve Eserleri, Kıyafet-nâme Hakkında Bilgi, Metin (Transkripsiyon ve Karşılaştırma), İndeks ve Metin kısımları mevcuttur. Eserin dört nüshası tespit edilmiştir. Bunlar Süleymaniye Ktp., Esad Efendi Böl., nu.3613; İstanbul Üniversitesi Ktp., TY.1883/9; Millet Ktp., Ali Emîrî Böl., nu.563; Ankara Eski Eserler Ktp., nu.1717'de bulunan nüshalardır. Çalışmada adı geçen ilk nüsha esas alınmış ve bu yazmanın yedi varağının fotoğrafı sona eklenmiştir.

*iii. Hülya Demiray, "Kıyafet el-insaniye fî şemâil el-Osmâniyye", Mezuniyet Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Türk İslâm Sanatı Kürsüsü, 1975.*¹⁶

Çalışma Lokman Çelebi'nin kıyâfet-nâmesinin sanat tarihi açısından önemli ve estetik değeri üzerinedir. "Eser Hakkında Genel Bilgi" kısmında

¹⁵ Teze sayın Prof. Dr. Abdülkerim Abdülkadiroğlu'nun vefatı dolayısıyla ulaşılamamıştır.

¹⁶ Prof. Dr. Hatice Aynur'un hazırladığı *Üniversitelerde Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları* künyeli çalışmada verilen Adil Erkan'a ait "Eski Türk Edebiyatında Kıyafetname" başlıklı Yüksek Lisans Tezi (Fatih Üniversitesi, İstanbul, 2000 [Danışman: Doç. Dr. Ali Fuat Bilkan]), yapılan araştırmada tamamlanmadığı anlaşıldığından makaleye dâhil edilmemiştir. Verdiği bilgi için sayın Prof. Dr. Ali Fuat Bilkan'a teşekkür ederiz.

İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Müzesine Yıldız Sarayı Kütüphanesinden 2653/261 gelen Kıyafet el-insaniye fi şemâil el-Osmaniye T.6087 envanter numarası ile kayıtlıdır. Devrin şehnamecisi Seyyit Lokman'ın H. 987/M. 1579 tarihli Türkçe eseri güzel bir talikle yazılmıştır. 12 sultanın portresini ihtiva eder. 64 varak olan yazmanın tam sayfayı kaplayan sağ ve sollu 12 sultan portresi 14x24 cm. ebadında ve altın yaldızla çerçevelemiştir. Bej renkli kalın aharlı kağıt kullanılmıştır. Altın zerafşan üzerine Türkçe güzel talikle 20,5 x 33,5 cm. ebadındaki her sayfa 11 satır olarak yazılmıştır. Devrin en meşhur nakkaşı Osman tarafından minyatürlenmiş figürler iri olarak yapılmış, canlı renkler kullanılmıştır. Portreler Osman I'den başlayıp Orhan, Murad I, Beyazıt I, Çelebi Mehmed I, Murad II, Fatih Sultan Mehmed, Beyazıt II, Yavuz Sultan Selim, Selim II, Murad III'ün resimleri portre karakterindedir. Kıyafetleri XVI. yüzyılın zengin kumaş desenlerini yansıtmaktadır.

şeklinde bilgiler verilmekte ve eserin diğer estetik özelliklerinin sıralanmasıyla tez devam etmektedir.

iv. Hayyam Pûr; “Manzum Kıyâfetnâmeler”, Mezuniyet Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1941.

Bu mezuniyet tezinin giriş kısmında kıyafet ilminin geçmişiinden bahsedilmektedir. Özellikle Aristo'nun İskender'e siyaset öğretirken firaset ilmini öğrenmesi için tavsiyede bulunduğu belirtildikten sonra, *Ahlâk-ı Muhsinî*'de Sasanî hükümdarı Nuşirevan için bir firâset kitabının yazılmış olduğuna ve hükümdarın bu kitaba bakıp kararlar verdiğine temas edilmektedir. Bu ilmin tababette de kullanılmış olduğuna, eski zaman hükemasından bazılarının bununla uğraştıklarına dikkat çekilmektedir. Nitekim Aristo'nun bu hususta yazdığı eserin Arapçaya tercüme birçok nüshasının bulunması buna delil olarak gösterilmektedir.

Tezde İslâmiyet'ten evvel bu ilimle uğraşan ulemânın da isimleri sıralanmıştır: İlk kıyâfet-nâme yazarı İmam Şafiî, Yakup ibn İshak Kindî, Yuhanna İbnü'l-Batrık, Muhammet ibn Zekeriya Razi, Ebu Ali Sina, Ebusehl Mesihî, Ebulkasım Abdulkerim ibni Hevazim Kuşeyri, İmam Fahrettin Razi, Muhyittin ibni Arabi, Muhammet ibni Ebitalip Dimişki, Abdurrezzak Kaşani, Derviş Abdurrahman Mirek, Seyyitali Hemedani, Hüseyin Vaiz Kaşifi bunlar içindedir.

Türkçe kıyâfet-nâme yazarları ise şöyle sıralanmaktadır: Akşemseddinzade, Firdevsi-i Rumi, Şaban Sivrihisari, İlyas ibni İsa-yı Saruhani, Abdülmecit ibni Şeyh Nasuh, Mustafa ibni Uranus, Balizade Mustafa, Nesimi, Şeyh Ömer Halveti, Ömer Fani, Niğdeli Visali Mehmet, Hafız Hasan Keverekzade, Mustafa Hami Paşa.

Tezin son bölümünde ise İstanbul kütüphanelerinde tespit edilebilen kıyâfet-nâmeler tanıtılmıştır. Bunlar Hamdullah Hamdi'nin eseri, Turtuşî Tercümesi, Sivrihisarlı Şaban, Balizad, Nesimi, Keverekzade, Şafiî, Dimişki'nin kıyafet-

namleri ile Sultan Selim namına yazılmış bir kıyâfet-nâme ve Selimağa Kütüphanesindeki kıyâfet-nâmedir.

v. Cevat Yerdelen, “Türk Edebiyatındaki Kıyâfet-nâmeler ve Niğdeli Visâli'nin Vesiletü'l-irfan Adlı Kıyâfet-nâmesi”, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, 1988.

Tezin giriş kısmında “Kıyâfet Bilimi ve Hayat” ana başlığı altında “Kıyâfet Biliminin Günlük Hayata Yansıması” bölümünde “atasözleri ve deyimlerde bu ilmin izlerinin görüldüğü, bu eserlerde çoğunlukla insanların organ özellikleriyle ruhsal bozuklukları arasında paralellik kurulduğu, halk arasındaki uğursuzluk inanışlarının da kıyâfetnâmelerin bu yönüyle ilgili görüldüğü” belirtilmekte ve örnekler üzerinde durulmaktadır. “Siyasette Kıyâfet Bilimi” bölümünde “Kıyâfet-nâme yazarları eserlerindeki görüşlerin değişmeyecek gerçekler olmadığını; insanın, isterse kalıtım yoluyla aldığı olumsuz özelliklerini değiştirebileceğini söyledikleri halde halk bunlara kesin, değiştirilmesi mümkün olmayan gerçekler olarak bakmıştır” denildikten sonra padişahların bu ilimden faydalandıkları ifade edilmekte, Gelibolulu Âli'nin *Künhü'l-ahbâr*'ından bir misal verilmektedir. “Batı'nın İnsan ve Karakter Konusuna Bakışı” bölümünde “İnsanları tiplerine göre gruplandırma teşebbüsünün M.Ö. V. yüzyılda Hippokrates'te görüldüğü, M.S. II. yüzyılda Bergamalı Galen, Platon, Schiller gibi bilim adamlarının da konuyla ilgilendikleri, XIX. ve XX. yüzyılın başlangıcının bazı araştırmacılara göre tipolojilerin altın çağı olduğu, Fransa'da Rostan, İtalya'da Viola yanında Sheldon'un konuyla ilgilendikleri, Kretschmer'in insanları beden yapılarına göre üçe ayırdığı (Piknik Tipler-Astenik Tipler-Atletik Tipler) anlatılmaktadır. Tezde “Modern Psikolojinin İnsan ve Karakter Konusuna Bakışı” başlıklı kısım üç bölüme ayrılmış (Fizik Yapı-Mizaç-Biyolojik Etmenler), Prof. Dr. Mehmet Kaplan'ın Tefik Fikret'i bu özelliklere dayanarak tahlili üzerinde durulmuştur. “Kıyâfet Bilimiyle İlgili Bazı Görüşler” başlıklı bölümde Taşköprüzâde Ahmed Efendi, Kâtip Çelebi, Osmanzâde Tâib Ahmed ve Mustafa Hâmi Paşa'nın ilimle ilgili açıklamalarına yer verilmektedir.

“İnceleme” kısmının “Kıyâfet Bilimiyle İlgili Terimler” bölümünde *Kıyâfet-Kıyâfa*, *Kıyâfet İlmi (Physiognomy)*, *Kâf-Mudlicî-Kıyâfet-şinâs*, *Kıyâfet-nâme* kavramları izah edilmektedir. “Kıyâfet-nâme Türünün Doğuşu ve Tarihî Gelişimi” üzerinde durulmakta, “Arap Edebiyatında Kıyâfet-nâme”, “Fars Edebiyatında Kıyâfet-nâme”, “Türk Edebiyatında Kıyâfet-nâme” ana başlıkları dışında “Kütüphanelerimizdeki Türkçe Kıyâfet-nâme Nüshaları”, “Yazarı ve Çevireni Belli Olmayan Türkçe Kıyâfet-nâmeler”, “Kaynaklarda Adı Geçen Diğer Kıyâfet-nâmeler”, “Kıyâfet-nâme Yazarlarının Biyografileri” gibi ara başlıklar yer almaktadır. Eserin son kısmı Niğdeli Visâli ve onun kıyâfet-nâmesinin metnine ayrılmıştır.

IV. Konuşmalar

Turgut Karabey, “İbrahim Hakkı’nın Kıyâfetnamesi”, 5 Temmuz 1985, İbrahim Hakkı’yı Anma Töreni.

V. Ansiklopedi Maddeleri

i. D. B. Macdonald, “Kıyâfet”, İA, İstanbul, 1967, c. VI, s. 775-776: Maddede *kiyâfa* kelimesinin “takip etmek, iz takip etmek, peşi-sıra gitmek” manasına gelen *kuf* kökünün birinci vezninin bir masdarı olduğu belirtildikten sonra, *kaif* kelimesinin yalnız eski Arabistan’da yerdeki izleri takip ederek bundan mânâlar çıkararak kimseyi değil, aynı zamanda kişiler arasındaki benzerliklere, özellikle ayaklardaki benzerliklere bakarak akrabalık derecesini tespit etmeye çalışan kişileri de ifade etmek için kullanıldığına dikkat çekilmekte, bu hünerin bilhassa Mudlie kabilesine mahsus olduğu, bazı hadislerde bu ilme işaret bulunduğu, folklor dilinde “kiyâfa”nın “el falı ve yüz falı” mânâsına geldiği, buna aynı zamanda ‘*ilm al-sîmiyâ* ve ‘*ilm al-asârîr* de denildiği vb. bilgileri verilmektedir.

ii. Mine Mengi, “Kıyâfetname”, DİA, Ankara, 2002, c. XXV, s. 513-514: Bu maddede Arapça *kavf* kökünden türeyen “kıyâfet”in “iz sürüp gitmek, takip etmek, peşi sıra gitmek” anlamına geldiği, Arabistan’da yerdeki ayak izlerine bakarak iz sahibi hakkında bazı tespitlerde bulunan, kişiler arasındaki benzerliklerden, özellikle ayak benzerliklerinden akrabalık derecesini belirlemeye çalışan kimselere *kâif* dendiği, bu ilmin “kıyâfetü’l-ısr” ve “kıyâfetü’l-beşer” şeklinde iki kolunun bulunduğu, Araplar arasında konuyla ilgili ilk eserin İmam Şafiî tarafından yazıldığı fakat bunun günümüze ulaşmadığı, bilinen ilk Türkçe kıyâfet-nâmenin Bedr-i Dilşad’ın *Muradnâme*’sinde bazı beyitler olduğu, Sarıca Kemal’in eserinin mevcudu olmadığı, Hamdullah Hamdi, Firdevsi-i Rumî, İlyas b. İsa-yı Saruhanî, Abdülmecid b. Şeyh Nasuh, Mustafa b. Evranos, Balizade Mustafa, Nesimi, Visalî, Lokman b. Hüseyin, Erzurumlu İbrahim Hakkı, Gevrekzade Hasan, Mustafa Hami Paşa’nın konuyla ilgili eserlerinin bulunduğu, İslâm dünyası dışında Batı’da da kıyâfet ilmi ile ilgilenildiği, psikolojinin fizyotopoloji dalı ve tıbbın bazı dallarında psikiyatrik teşhis ve tedavi alanlarında kullanılmaya başlandığı belirtilmiştir.

iii. T. Fahd, “Kıyâfa”, The Encyclopaedia of Islam, Leiden, 1986, c. V, s. 234-235: İngilizce maddede *kiyâfetin* tanımı yapılmakta, Firâset’in iki kolu olan “kıyâfetü’l-beşer” ve “kıyâfetü’l-athar” hakkında bilgi verilmektedir.

VI. Kıyâfet-nâmelerle İlgili Başvurulabilecek Diğer Bazı Kaynaklar

Aleskerli, Alesker, *Yüz Okuma Sanatı-Fizyonomi-*, İstanbul: Selis Kitaplar, 2003.

- Altınköprü, Tuncel, *İnsan Tanımada Beden Yapısı Yüz Yapısı ve Karakter*, İstanbul: Hayat Yay., 2000.
- Altınköprü, Tuncel, *Şahsiyet Analizi*, İstanbul, 1985.
- Altıntaş, Hayrani, *Erzurumlu İbrahim Hakkı*, İstanbul: MEB. Yay., 1992.
- Anhegger, Robert, "Selâtin-nâme Müellifi Kemal", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1952, c. IV, s. 447-470.
- Arfa, Giti, "Fotoğraflara Bakarak Şahsiyet ve Zekâ Tahminleri Araştırması", İst. Üniv. Öğr. T. Nu. 3035.
- Aristoteles, *Politika*, çev. Mete Tunçay, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1990.
- Barbarosoğlu, Fatma K., "İlm-i Kıyafet Her Zaman Haklı mıdır?", *Yeni Şafak*, 8 Şubat 2002.
- Cunbur, Müjgân, "Şemâil-i Şerife ve Hilye-i Nebevîler", *Diyânet Dergisi Özel Sayı*, Ankara, 1970, s. 37-45.
- Çelebioğlu, Âmil, "Kâbus-nâme Tercümesi Murad-nâme'ye Dair", *Türk Kültürü*, 1978, sy. 192, s. 719-728.
- D. B. Macdonald, "Fîrâset", *İA*, İstanbul, 1967, c. IV, s. 640.
- Derman, Uğur, "Yazı San'atımızda Hilye-i Saâdet", *İlgi Dergisi*, 1970, Yıl: 13, sy. 28, s. 32-39.
- Diclehan, Şakir, *Çeşitli Yönleriyle Erzurumlu İbrahim Hakkı*, İstanbul, 1980.
- Ersoylu, Halil, "Fal, Fal-nâme ve Bir Çiçek Falı: 'Der Aksâm-ı Ezhâr'", *Türkiyat Mecmuası*, 1997, c. XX, s. 135-154.
- Ersoylu, Halil, "Fal, falnâme ve Fâl-i Reyhân-ı Cem Sultan", *İslâm Medeniyeti Dergisi*, 1951, c. V, sy. 2, s. 69-81.
- Ersoylu, Halil, "Segir-nâme", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1985, s. 27-48.
- Ersoylu, Halil, "Segir-nâme II", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1992, s. 99-145.
- Evrin, Semlin, *Psikoloji Açısından Şahsiyette Bir Buud Olarak İçer Dönüklülük-Dışa Dönüklülük Sorunu Üzerine Bir Araştırma*, İstanbul, 1967.
- Fahreddin, İskender, *Fizyonomi İlmi Sima*, İstanbul: Tefeyyüz Kitaphanesi, 1933.
- Filimun el-Hakîm, *Kitâbü'l-Firâse*, Halep, 1347.
- Gibb, E. J. Wilkinson, *Osmanlı Şiir Tarihi I-II*, çev. Ali Çavuşoğlu, Ankara: Akçağ Yay., 1999.
- Güfta, Hüseyin, *Divan Şiirinde İlim*, Ankara: Akçağ Yay., 2004.
- Güler, H. Avni, *Karakteristik Tahliller*, İzmir: Bilgi Matbaası, 1955.
- Hamdi, *Yusuf u Züleyhâ*, Naci Onur (haz.), Ankara: Akçağ Yay., 1991.
- Hippocrates, *On the Nature of Man*, J. N. Mattock ve M. C. Lyons, Cambridge, 1968, c. IV.
- İbrahimhakkıoğlu, Uğur, *Erzurum'lu İbrahim Hakkı ve İki Torunu Feyyaz Efendi ile Zakir Bey*, Ankara, 1998.
- Kaplan, Mehmed, *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar III: Tip Tahlilleri*, İstanbul, 1985.
- "Kaşlar Gözler Ne Gizler?", *Akşam*, 22 Haziran 2002.
- Kaya, Mahmut, *İslâm Kaynakları Işığında Aristoteles ve Felsefesi*, İstanbul, 1983.
- "Kıyafetnameler", *Hürriyet*, 31 Ağustos 2005.

- Kocaoğlu, Barış, “Yüz İnsanın Aynasıdır”, *Akşam*, 8 Mart 2004.
- Köprülü, Fuad, “Hamdî”, *İA*, c. V/1, s. 183-186.
- Kretschmer, *Beden Yapısı ve Karakter*, çev. Mümtaz Turhan, İstanbul, 1949.
- Kurnaz, Cemal, “Zaifî'nin Fâl-ı Murgân'ı”, *Divan Edebiyatı Yazıları*, Ankara: Akçağ Yay., 1997, s. 183-205. (Aynı yazı için bkz. *Şükrü Elçin Armağanı*, Ankara, 1988, s. 221-243.)
- Margosyan, Mıgırdıç, “İçe ve Dışadönük Tiplerin Renk Tercihine Dair Araştırma”, *İst. Üniv. Ktp. Öğr. T. Nu.* 331.
- Osmanlı Kıyafetleri: Fenerci Mehmed Albüm: Ottoman Costume Book: Fenerci Mehmed*, İlhami Turan (ed.), İstanbul: Vehbi Koç Vakfı, 1986.
- Öztabağ, Lütfi, *Psikolojide İlk Adım*, İstanbul, 1983.
- Özyıldırım, Ali Emre, *Hamdullah Hamdî ve Divanı*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1999.
- Pala, İskender, *Kudemânın Kırk Atlısı*, İstanbul: Ötüken Yay., 1998.
- Sandal, Minnas, “Renk ve Kişilik”, *İst. Üniv. Ktp. Öğr. T. Nu.* 3220.
- Şentürk, Atilla ve Ahmet Kartal, *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Dergâh Yay., 2004.
- Turhan, Mümtaz, *Yüz İfadelerinin Tefsiri Hakkında Tecrübi Bir Tetkik*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yay., 1941.
- Uludağ, Süleyman ve Salim Ögüt, “Fırâset”, *DİA*, İstanbul, 1996, c. XIII, s. 116-118.
- Yardım, Ali, “Şemâil Nev'inin Doğuşu ve Tirmizi'nin Kitâbü'ş-şemâil'i”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi I*, İzmir, 1983, s. 349-409.
- Yardım, Ali, “Hilye-i Sa'âdet: Peygamber Efendimizin Yaradılış Güzellikleri”, *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, 1978, yıl: 7, sy. 4, s. 12-25.
- Yaren, Tahir, “İbn-i Sînâ'da Delil, Alâmet ve Firaset Kelimeleri Üzerine Bir Açıklama”, *Uluslararası İbn Türk, Hârezmî, Fârâbî, Beyrûnî ve İbn Sînâ Sempozyumu Bildirileri* (Ankara, 9-12 Eylül 1985), Ankara, 1990, s. 235-242.
- Yerdelen, Cevat, “Eski Türk Edebiyatında Türler”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 1998, sy. 10, s. 75-105.
- Yücel, Tahsin, *İnsanlık Güldürüsü'nde Yüzler ve Bildiriler*, İstanbul: YKY., 1997.
- Zajaczkowski, “Zwei Türkische Zuckungsbücher (Segirnâme)”, *Folia Orientalia*, Krakow, 1967, c. VIII, s. 89-109.

VII. Sonuç ve Değerlendirme

Klâsik Türk Edebiyatı'nda kıyâfet-nâmeler konusunda yapılmış olan bu bibliyografya çalışmasında görüldüğü kadarıyla, bu edebî tür hakkındaki incelemeler genellikle Akşemseddinzâde Hamdullah Hamdî ve Erzurumlu İbrahim Hakkî'nin eserleri temel alınarak oluşturulmuştur. Fakat kütüphanelerde yaz-

ma hâlinde pek çok kıyâfet-nâme bulunduğu görülmektedir. Dolayısıyla bunlar üzerinde yapılacak çalışmalar bu edebî türün daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Diğer yandan özellikle mesnevi gibi edebî şekil ve türlerde bulunan “kıyâfet ilmi”ne ait izler konusunda da taramaların yapılabileceği görülmektedir. Tarihte memur alımında bile etkili olduğu tespit edilen bu ilmin, Türk halkı üzerinde derin tesirler bıraktığı, atasözlerine bile nüfuz ettiği malûmdur. Böyle olunca konuyla ilgili olarak Arap, Fars ve Türk Edebiyatları arasında yapılacak mukayeseli çalışmaların da faydası olacaktır. Nitekim kaynaklarda bu ilmin tarihçesi ile ilgili olarak verilen bilgilerin birbirini tekrardan öteye geçemediği görülmektedir. Bu arada konunun günümüzdeki boyutu da unutulmamalıdır. “Fizyonomi”nin ne derece “kıyâfet ilmi” etkisinde kaldığı konusunda yapılacak çalışmalara da ihtiyaç olduğu kesindir.

The “Kıyâfet-Nâme”s: An Annotated Bibliography

Müjgân ÇAKIR

Abstract

The term “ilm-i kıyâfet” refers to ways of guessing of a person’s character from his ears, face or other organs. Its equivalent in the West is “physiognomy”—a word of Greek origin. This article is about the “kıyâfet-nâme” genre in Turkish literature, followed by a survey of the books, articles, theses, encyclopedia entries, and conference proceedings in this field.

Key Words: Kıyâfet-nâme, Firâset-nâme, Erzurumlu İbrahim Hakkı, Mârifetnâme, physiognomy.

“Kıyâfet-Nâme”ler Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi

Müjgân ÇAKIR

Özet

“İlm-i kıyâfet”in anlamı, insanın karakterini, onun kulakları, yüzü ya da diğer organlarından hareketle tahmin etmektir. Batı’daki karşılığı ise, Yunanca kökenli bir sözcük olan *physiognomy*dir. Bu makalede Türk edebiyatında “kıyâfet-nâme” literatürü hakkında kısa bir değerlendirme yapıp, bu alanda yapılan çalışmalar kitaplar, makaleler, tezler, ansiklopedi maddeleri ve tebliğler başlıkları altında toparlanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kıyâfet-nâme, Firâset-nâme, Erzurumlu İbrahim Hakkı, Mârifet-nâme, Physiognomy.